

Holecskó Orsolya,
Szemenyei János

Szemes Béla

Tévelygések és megigazulások, avagy U&H *Szerb Antal Utas és holdvilág című regényének adaptációja a Hevesi Sándor Színházban*

Időnként szembesülhetünk vele, hogy kortárs színpadi szerzők mára már klasszikusnak minősíthető, az epika műnemében (regény vagy kisregény formában) sikeres irodalmi szövegek, színpadi előadásra szánt dramaturgikus átdolgozására tesznek kísérletet. Többnyire általánosítható tapasztalatunk: a szépirodalmi műveket adaptáló szövegkönyvek hatásértéke rendszerint elmarad az eredeti alkotásoktól, amelynek elsődleges oka, hogy – az adott műfajban a befogadó számára megismert és etalonként elfogadott, alaplátványként tekintett regényen/kisregényen túlmenően – szerzőjüknek kevésbé sikerül a pasztikus leíró és elbeszélő szövegeket drámai sűrítetttségű, atmoszférikus színpadi beszéddé és jeleneteggé formálnia. Szerb Antal nagyszerű, már-már bestsellerként ismert, a szépirodalom és a ponyva határmezsgyéjén húzódozó Utas és holdvilág című regényét Forgách András alkalmazta színpadra, amelynek bemutatójára az idei évadban többek között az egerszegi színház is vállalkozott.

Szerb Antal négy – tartalmában és szerkezetében koherens – fejezetben (Nászút, A bujdosó, Róma, A pokol kapuja) Utas és holdvilág (1937) címen írta a meg az önmagával küszködő, a világban helyét kereső, emberi kapcsolataiban eligazodni akaró individuum, a polgári életforma biztonságából kitörni vágyó, az Ulpius-ház értékrendje után vágyakozó, ugyanakkor a „normális élet kereteibe beilleszkedni látszó” (a 36 éves korában házasságot kötő és itáliai nászútra utazó) Mihály sajátos életszakaszának történetét. A főhőssel megtörtént konkrét eseményeket

(magát a regény primer cselekményét) folyton-folyvást átszövik a csak pszichoanalízissal feltárható bonyolult lelki folyamatok, a freudizmusból eredeztethető „tett-váltások”, a különböző életfilozófiai eszmék és magatartásformák megnyilvánulásai. Ifjúkori életére és sorsára nyomatókos erővel hat az Ulpius-testvérek (Éva és Tamás), létezés- és viselkedésfilozófiája, a diáktárs, Szepetneki János és Ervin személyisége. Valójában ezek az alakok térnek vissza (néhány markáns személyiséggel kiegészülve Ellesley doktor, Millicent Ingram, Waldheim Rudolf) a „felőtt Mihály” itáliai utazása során is: amely azonban nem csupán egy valóságos földrajzi tér bejárása, hanem nosztalgikus/romantikus barangolás, amelyet az ifjúság élményeinek keresése, a halál misztikumának többszöri megidézése (Ulpius Tamás öngyilkossági kísérletei, Waldheim Rudolf vallástörténész halál-teóriája) hat át. A mű címe is a valóságos és a mitikus/szimbolikus kettősségének kontextusában értelmezhető: az első része Itália földrajzilag hitelesíthető tájain barangoló hús-vér regényhősre, az utóbbi a különféle mitológiákban eltérő jelentéssel bíró égitest valamelyik jelképes értelmére utal. (Valószínűleg itt a hold(világ) több szimbolikus értelmezése együttesen jelenik meg: Mihály számára „a létezés új módozatainak a jelképe, átmenet az életből a halálba és fordítva”, a bolyongó utazó „jőtevője és vezetője”, az „álomnak és a tudatalattinak” a jele.) Szerb Antal „lélektani” és „utazási” regényének cselekményét Holdvilág és utasa címmel (eredetileg csupán U&H) formálta színpadi történeté Forgách András. Szerb regénye és Forgách darabja címének szórendi felcserélése csupán formális megoldás. A regény és a szövegkönyv ismeretében megbizonyosodhatunk róla, hogy a dramatizált szöveg minden fontosabb elemében igazodik a mű eredeti tartalmához, az eltérés csupán annyi, amennyi dramaturgiai okokból (egyes cselekménymozzanatok, szituációk kiemelése, színpadi értelemben lényegtelenebbnek tűnő részletek elhagyása, stb.) feltétlenül szükséges. Ezért sincs Forgách szövegkönyve és az előadás szempontjából lényegyet érintő jelentősége, hogy a darabban a szerző megfordította a cím szórendjét: a „holdvilág” nyelvi egység kiemelésével – a cím első szavaként szerepelteti – funkcionálisan megőrizte annak Szerb Antal-i szimbolikus jelentéstartalmát, többértelműségét. Sőt a szöveg szintjén, a dialógusokban nem egy alaklommal majdhogynem szövegűen használta fel, tekintette kiindulási pontnak a regény stílusfordulatokban gazdagon árnyalt mondatait, annak ellenére, hogy a színpadi nyelv az élőbeszéd sajátosságaihoz áll közelebb. Ennek megfelelően a darab szereplői is ugyanazt az utat járják be, mint Szerb Antal hősei. Ugyanakkor a regényhez képest mégis hiányérzetünk támad, ugyanis érzésünk szerint a színpadi műben a szerző nem mindig jó érzékkel tesz különbséget a lényeges és lényegtelen elemek között. (Elnagyolt képet kapunk az Ulpius-

ház miliójéről, keveset tudunk meg Tamás és Éva egyéniségének mélyebb rétegeiről, marginális szerepet tölt be a főhős sorsára kiható „velencei sikátorok”, „ravennai mozaikok”, és a „sienai primitívek” metaforikus jelentése.)

Forgách András darabja két, nagyjából azonos időtartamú felvonásban jeleníti meg a történetet. Természetesen jelennek meg benne a regény személyiségükben egymástól merőben eltérő, de valamennyien erős karaktert képviselő kulcsszereplői: Mihály, a polgári értékrend biztonságából kitörni vágyó, lázadó fiatalember, aki aztán csillapíthatatlan nosztalgiával meglett férfiemberként is lázasan keresi a vágyott, de meg nem valósult ifjúkori álmait beteljesülését; az életet (a halált is) színjátéknak tekintő, a konvenciókat semmibe vevő, egymásért már-már „abnormális érzéki túlfűtöttséggel” rajongó Ulpius-testvérek (Tamás és Éva); az élet nagy hazárdjátékosa, Szepetneki János; valamint Ervin, a hitbéli metamorfózison (zsidóból kereszténnyé lett, majd szerzetesi életet vállaló) átesett fiatalember. Mellettük nem kevésbé fontosak, mert igazi egyéniségek: az olaszországi körút során színre lépő emlékezetes figurák: a másvilágtól rettegő Ellesley doktor, Millicent, a „sienai primitívek”-et megismerni vágyó, művészettörténetet hallgató amerikai lány, vagy Waldheim, a különös életviteléről elhíresült tudós alakja.

A cselekmény azonban a darabban is „in median res”, a regény első soraival kezdődik: a narrátor által elmondott szövegrész („A vonaton még nem volt semmi baj. Velencében kezdődött a sikátorokkal.”) a nászútra Olaszországba utazó házaspár, Mihály és Erzs közötti viszony alakulását vetíti előre. A bonyodalom okozója: továbbutazásuk során a férj tévedésből (a fatális véletlennek tulajdonítja az esetet, ezért különösebben nem bántódik rajta) rossz vonatra száll fel, így kettejük sorsa szétválik. Ettől kezdve az idősíkok váltakozása, a múlt (az ifjúság) emlékeinek és a jelen valóságának egymásmellettsége határozza meg a darab kompozícióját. A folytonosság érzete, a jelenen átszűrődő múlt a szöveg szintjén is megjelenik: a különböző idődimenzióban zajló eseményeket lezáró mondat több helyütt is, a másik idősíkban játszódó történetben nyitómondatként szerepel.

A filmszerűen pergő, sok apró jelenet (Mihály viszontagságos életének különböző etapjait bemutató) vezet el a darab végső kifejeletéhez: a főhős, apja hívására visszatér a polgári létformához. A darabot a narrátor regényből vett mondatai zárják, amelyek formailag keretet adnak Forgách drámájának, de „tévelygéseit” követően a jövőt, az optimistán hangzó életfilozófiát is kijelölik Mihály számára: „Életben kell maradni. Élni fog ő is, mint a patkányok a romok közt. De mégis élni. És ha az ember él, akkor még mindig történhetik valami.” Szerb Antal Utas és holdvilág című regényének színpadi

átdolgozása elmaradt a várakozástól. Forgách András szövegkönyvi adaptációja – noha ügyesen oldotta meg az egyes jelenetek közötti váltásokat – Szerb regényéhez képest töredékesre sikeredett. Nemcsak azért, mert a történet a színpadon nem állt össze egységes egészzé, azért is, mert az egyes jelenetekből hiányoztak azok a drámai sűrítési pontok, amelyek a színpadi művek estében elvárható feszültséget/atmoszférát markánsan képviselhetek volna. Talán ennek hiánya és a jelenetek megkomponáltságának szövegbeli hiányossága okozta, hogy egy kitűnően megírt regény töredezett epikus változatát láthattuk a színpadon.

Forgách András darabjának a Hevesi Sándor Színházban megtartott ősbemutatóját Bagó Bertalan állította színpadra. A korábbi darabjaihoz képest érezhetően visszafogottabb színpadi eszköztár alkalmazásával, ezúttal kerülte a meghökkentő megoldásokat, ügyesen használta ki a szöveg felkínálta színpadi lehetőségeket. A tágas színpadtér elrendezettsége, a fény-árnyék kettősségének kontrasztja, a vetített háttérképek, a funkcionálisan csupán jelzésszerű, puritán eszközök és kellékek, a találó szereposztás (még ha valamennyi nem is a rendező eredeti ötlete) Bagó szakmai felkészültségét dicséri. Az előadásban – a szereplők életrészeit reprezentálva – párhuzamosan osztotta ki a szerepeket, így az idősíkoknak megfelelően az adott figurát más-más szereplő alakította.

Az előadásban nyújtott színészi teljesítményekkel a színpadi szöveg gyengeségeinek ismeretében nincs különösebb kifogásunk. A jelentős szerepekben Urházy Gábor László (Mihály) a szövegkönyv alapján elvárható maximális teljesítményt nyújtotta, az első pillanattól kezdve hitelesen formálta meg a középkorú „főhős”, kételyekkel teli, az élet dolgaiban tévelygő, nosztalgikus Mihály alakját. Nagy Péter játéka, a fiatal Mihály szerepében, a lehetőségek hiányában is, hozzá képest erőteljesebbnek tűnt. Ligeti Kovács Judit (Erzsi) a gazdag férjétől elvált asszonyt alakította, aki újdonsült férjével, Mihállyal utazott olaszországi nászútra. Alakítása a regénybeli figurájához képest mérsékelt és súlytalanabb egyéniség benyomását keltette. Szemenyei János (Ulpius Tamás szerepében) játékában csupán nagyobb vonalaiban kaptunk képet Ulpius Tamás dekadenciára hajlamos személyiségéről. Holecskó Orsolya (Éva) a színpadon alapvetően megfelelt az elvárásainknak, bár a figura mélyebb jellemvonásait nem adta vissza számunkra. Az átlagot felülmúlta, ezért külön figyelmet érdemlő Kiss Ernő (Szepetneki János), a figura alapkarakterét kezdetektől fogva hitelesen visszaadó és Szegezd Róbert (Páter Severinus) mély átéltségről tanúságot tevő szerepformálása. Velük egyetemben az eljátszott személyek alapkarakterei meggyőzően köszöntek vissza Kricsár Kamill (Ellesley doktor), Kovács Olga (Millicent Ingram) és Szakács László (Waldheim Rudolf) által színpadra vitt figurákban. A Hevesi Sándor Színházban bemutatott Holdvilág és utasa című darab dramaturgiai gyengeségei ellenére is sokféle üzenetet közvetít a nézők számára. Ahhoz azonban, hogy annak bármely szegmensét megértsük, feltétlenül szükséges Szerb Antal kitűnő regényének elolvasása.

Ligeti Kovács
Judit,
Szakály Aurél,
Mester Edit,
Kiss ERnő

